

ОКРУЖНІ ТА ЦЕРКОВНІ БІБЛІОТЕКИ ПОДІЛЬСЬКОЇ ЕПАРХІЇ (ДРУГА ПОЛОВИНА ХІХ – ПОЧАТОК ХХ ст.)

У статті з'ясовуються особливості становлення та діяльності окружних і церковних бібліотек Подільської єпархії у другій половині ХІХ – початку ХХ століття.

Ключові слова: *Подільська єпархія, духовенство, окружні бібліотеки, церковні бібліотеки, надходження.*

Важливе місце в суспільстві займають бібліотеки, які справляють відчутний вплив на рівень освіти і культури населення. У їх діяльності важливо враховувати досвід попередників, що потребує дослідження історії бібліотечної справи. До питання утворення й діяльності окружних і церковних бібліотек Подільської єпархії зверталися в своїх дослідженнях В.С. Прокопчук [10], О.Б. Айвазян [5] та інші. Мета статті – висвітлити процес створення й розвитку окружних та церковних бібліотек Подільської єпархії другої половини ХІХ – початку ХХ ст.

Окружні бібліотеки почали облаштовуватись на Поділлі в 60-х роках. Оскільки передплата газет і журналів була дорогою і нерідко непосильною навіть священникові, у 1-му благочинному окрузі Вінницького повіту за ініціативи благочинного було створено товариство з передплати і читання духовних і деяких світських журналів. Спочатку з 28 священників до нього приєдналося 16, а згодом, переконавшись у перспективності задуму, до нього вступили й інші. Гроші вносили в рівній долі, встановили чергу для читання. Втрату книги священник компенсував власним коштом [10, с.6–7]. Роль бібліотекарів взяли на себе благочинний і священник, що жив поблизу. Наступного 1863 року бібліотека отримувала 21 газету і журнал, зокрема «Труды Киевской духовной академии», «Руководство для сельских пастырей», «Вестник Юго-Западной России», «Душеполезное чтение», «Домашняя беседа», «Вокруг света», «Вестник естественных наук», «Настольный словарь», «Учитель», «Подольские епархиальные ведомости» [9, с.844].

Функціонували окружні бібліотеки переважно за рахунок пожертв представників духовенства та інших осіб. В усіх округах Подільської єпархії священники жертвували щороку на користь окружних книгозбірень не менше 1 руб. Траплялося, що внески досягали 1,5-2 руб., а в 2-му благочинному окрузі Ушицького, 7 окрузі Брацлавського і 7 окрузі Балтського повіту – 3 руб. [4, арк. 8, 10, 62]. У 7 окрузі Гайсинського повіту священники жертвували по 4 руб. Суми на відкриття окружних бібліотек збиралися різні: від 17 руб. 05 коп. у 4 окрузі Літинського повіту – до 40 руб. у 2-му окрузі того ж повіту; у трьох округах Гайсинського повіту – по 35 руб.; у Балтському, в 7 благочинному окрузі – 57 руб., у 5-му – 84 руб. Одну з найбільших сум – 110 руб. 50 коп. зібрали в 6 окрузі Брацлавського повіту [5, с.54]. Звертались і до парафіян, відомих своєю благодійністю та заможністю. Так, у Балтському повіті 1865 року відставний генерал-майор Куліковський пожертвував на бібліотеку 25 руб. сріблом і, крім того, із власної книгозбірні подарував для окружної бібліотеки повне видання «Вестника Западной и Юго-Западной России», «Русской беседы», «Русского вестника» і надалі висловив бажання жертвувати на користь бібліотеки, за умови отримання першим періодичних видань, які виписуватиме окружна книгозбірня.

Керували окржними бібліотеками переважно особи священницького стану. Бібліотекарі мали ряд повноважень та обов'язків. До обов'язків бібліотекаря входило поповнення фондів, вчасний, без затримки, переказ коштів у ті місяці або тим особам, від яких надходили книги. Ним щороку, у листопаді, складався список книг і журналів, необхідних бібліотеці, пропонувався на розгляд священнослужителів округу, які брали участь у заснуванні бібліотеки. Для замовлення книг, а також для запису надходжень та витрат коштів, внесених духовенством на книгозбірню, бібліотекареві видавалися прошнуровані книги, скріплені підписом та печаткою благочинного, які він був зобов'язаний наприкінці кожного року представляти на ревізію двом обраним священикам. Літературу для читання мали видавати під розписку в особливій книзі. За втрату книги читач повинен був вносити суму її вартості, яку бібліотекар негайно відсилав для придбання такої ж [11, с.177]. Наприкінці року бібліотекар мав надсилати звіт про стан справ у бібліотеці, аналізувати запити читачів і відповідно до них замовляти нову літературу [4, арк.18–19].

Правилами окржних бібліотек регламентувалася книговидача. Важливим питанням було дотримання терміну користування книгою. Священики 5-го округу Проскурівського повіту вважали, що цей термін не повинен бути більше одного місяця, за кожний прострочений день винний платив у бібліотеку по 3 коп. сріблом [4, арк.32].

Специфіка окржних бібліотек диктувала репертуар книжкового фонду. У складі фонду переважали книги духовно-морального змісту, що цілком природно, адже бібліотеки комплектувалися з релігійно-просвітницькою метою, на них витрачалися кошти церков та церковнопарафіяльних опікунств, тому і книжковий фонд мав відповідати призначенню. Утім, були тут книги й загальноосвітнього та світського характеру.

Таким чином, окржні бібліотеки Подільської єпархії пройшли період організації, зайняли своє місце в суспільстві і виконували функції освітніх та православних ідеологічних центрів.

Велике значення в житті суспільства, особливо в сільській місцевості, відігравали церковні (парафіяльні) бібліотеки. У духовно-адміністративному відношенні Подільська єпархія поділялася на 80, а з березня 1897 року, після укрупнення, – на 62 благочинних округи. До 1370 парафій Подільської єпархії входило 1641 церков, при яких діяло 1257 церковнопарафіяльних опікунських рад. Діяло 1230 бібліотек, у тому числі при церквах – 1182, 48 були книгозбірнями благочинних округів. Тільки 1897 року було засновано 153 бібліотеки (134 церковних та 19 окржних) [8, с.42–48].

Утворення та діяльність церковних бібліотек певним чином намагалися контролювати з'їзди духовенства та єпархіальне керівництво. На початку 60-х років XIX ст. питання функціонування церковних бібліотек ставало предметом обговорення на з'їздах духовенства. Керівництво єпархії закликало священиків сприяти організації й розвитку книгозбірень, робити одноразові та щорічні внески на придбання книг. Книжкова крамничка, що працювала при Подільській духовній консисторії, пропонувала пастирям, які в своїх парафіях започаткували церковні книгозбірні, списки та каталоги книг, рекомендованих для придбання, зокрема «Каталог книг, наиболее необходимых для церковных библиотек при каждой приходской школе», опублікований на сторінках Подільських єпархіальних відомостей за 1879 р. [7, с.280–289].

Для уніфікації роботи парафіяльних бібліотек були сформовані Правила. Основні процеси бібліотечної роботи – ведення обліку коштів, книг, читачів та

книговидачі, режим роботи, розміщення та збереження фондів книгозбірні – регламентували правила ведення бібліотек 1863 року. Так, п.1. Правил вимагав ведення обліку в доходно-витратній книзі пожертв на бібліотеку і витрат на придбання та опрацювання книг, виробництво бібліотечних шаф та ін.; п.2. зобов'язував робити записи придбаних книг в особливому каталозі за номерами; п.3. регламентував процес видачі, а саме: складання алфавітного списку парафіян, які бажають брати книги для читання, запис їх у книгу з наданням кожному читачеві окремого особистого аркуша; у п.4. ставилась вимога забезпечити доступність бібліотеки, для чого встановити час, наприклад – суботній вечір, визначити термін, на який видавалися книги. Правила рекомендували для гарантії збереження книг розміщувати бібліотеки в домах священника, церковного старости або когось з парафіян і робити щорічні перевірки бібліотеки довіреними особами від парафіян, наголошувалося, що бібліотека як власність не повинна входити до складу церковного майна. У п.6. пропонувалося виділяти для бібліотеки окремі приміщення, коли вона буде мати особливі розміри; у п.7. йшлося про необхідність домовлятися з парафіянами про відшкодування втрачених книг, крім випадків пожеж, крадіжки тощо. Згідно рапортів, поданих благочинними з 1867 по 1869 рр., на території 85 благочинних округів Подільської єпархії при церквах існували біля 100 бібліотек. Більша частина благочинних зазначала, що всі бібліотеки церков у повітах мають тільки по кілька книжок: Св. Письмо, Старий і Новий Завіт, Коротка і Повна історія Катехизиса, Догматичне Богослов'я Преосвященного Антонія, виписаних та надісланих Консисторією. Інших книг за відсутності коштів церкви не могли придбати, а в окремих церквах І округу Летичівського повіту не було навіть повного набору богослужбових книг [5, с.52].

Більшість представників духовенства бачила потребу в існуванні бібліотек. Наприклад, благочинний 6-го округу Ямпільського повіту Михайло Гарнишевський заснував у своїй парафії в Успенській церкві значну бібліотеку ще 1860 року: «При інших же церквах округу бібліотеки немає, за винятком книг, які в різний час були виписані для церкви із Консисторії. Попри це, на з'їзді священників округу було ухвалено виписувати книги для створення парафіяльних бібліотек. Цю роботу слід розпочати з 1867 року через придбання спочатку книг і настанов, які, на власний розсуд кожного священнослужителя, стали б йому у нагоді при складанні проповідей і катехизисних настанов для вірян. Для священників, які не мали завершеної семінарської освіти, вирішили виписувати готові проповіді і катехизисні повчання, переважно ті, які пристосовані до сприймання простим народом під час виголошення їх у церкві» [5, с.53].

Наповнення фондів церковних бібліотек було різним, переважно вони відрізнялися малочисельністю. З рапортів благочинних видно, що бібліотека Ново-Ушицького Чудо-Михайлівського собору нараховувала 32 книги, Свято-Покровської церкви села Браїлівки – 36 назв, у т. ч. «Епархиальные ведомости». Священик Георгій Кирпичинський з Кадіївців інформував, що в бібліотеці Різдва-Богородицької церкви було 52 примірники книг та журналів. Краще за інших були забезпечені книгами церкви Вінницького повіту: Свято-Димитрійська села Кордилівки та Покровська села Черипашинець, які мали понад 60 книг духовно-морального змісту. Згідно рапорту протоієрея Олександра Левицького, церква с. мала 66 книг [4, арк.5–6, 27, 69, 113].

Цікаву інформацію про об'єм фондів дають рапорти 3-го та 4-го благочинних округів Балтського повіту та 6-го благочинного округу Ушицького повітів.

Таблиця 1

3-й благочинний округ Балтського повіту

Село	Церква	Кількість православних книг	Кількість уніатських книг
Красеньке	Успенська	19	
Молокиш	Успенська	10	4
Радужне	Миколаївська	11	
Сарацен	Чудо-Михайлівська	13	6
Стримбляни	Свято-Дмитрівська	14	2
Домниця	Свято-Дмитрівська	17	
Слободзея	Різдво-Богородицька	12	5
Березівка	Іоанно-Богословська	13	5
Воронківка	Успенська	15	2
Тимків	Казанська	23	2
Гонорати	Миколаївська	10	7
Ксьондзівка	Покровська	16	3
Рибниця	Михайлівська	24	
Грабова	Покровська	16	4

[1, арк. 2–33].

Таблиця 2

4-й благочинний округ Балтського повіту

Село	Церква	Кількість православних книг	Кількість уніатських книг
Цибулівка	Михайлівська	15	
Дубова	Чудо-Михайлівська	14	2
Тисколунг	Успенська	18	
Ключ	Покровська	8	4
Понток	Богословська	12	3
Батушани	Успенська	14	1
Жура	Михайлівська	13	2
Гармацьке	Михайлівська	18	
Любомирки	Успенська	23	
Чорна	Миколаївська	17	3
Завалля	Параскївська	12	2
Вихватнівці	Миколаївська	13	
Мокра	Чудо-Михайлівська	12	7
Топала	Параскївська	16	4
Гавиноси	Миколаївська	18	3
Кульна	Різдво-Богородицька	13	

[2, арк. 2–27].

Таблиця 3

6-й благочинний округ Ушицького повіту

Село	Церква	Кількість православних книг	Кількість уніатських книг
Привороття	Миколаївська	17	1
Рункошів	Покровська	14	3
Козодавинці	Михайлівська	9	3
Грушка	Успенська	8	9

Лісківці	Успенська	11	2
Кривчани	Іоанно-Богословська	7	3
Чабанівка	Миколаївська	5	8
Крушанівка	Успенська	16	4
Конилівка	Михайлівська	1	12
Гораївка	Димитрівська	5	10
Дурняківці	Троїцька	2	5
Бакота	Покровська	7	10
Теремці	Параскївська	13	9
Студениця	Михайлівська	21	6
Бодачівка	Вознесенська	19	7
Патринці	Хрестоводвиженська	3	10
Калачківці	Різдво-Богородицька	3	7
Рогізна	Іоанно-Богословська	5	14
Субич	Покровська	3	8
Вихватнівці	Покровська	7	13
Нефедівці	Різдво-Богородицька	3	16

[3, арк. 2–13].

Збільшення кількості церковних бібліотек прослідковується протягом усього XIX та початку XX ст. Керівництво Подільської єпархії докладало значних зусиль до утворення нових церковних бібліотек і наповнення їх книгами. Лише за 1869 р. кількість таких книгозбірень у Подільській єпархії збільшилась на 511 [6, с. 393]. Позитивна динаміка спостерігалась і в наступні роки. У 1875 р. появились 279 нових книжкових фондів, 1876 р. – 300, 1897 р. – 134 [5, с.53]. Таким чином, наприкінці XIX ст. при церквах єпархії діяло 1182 книгозбірні.

Отже, округні та церковні бібліотеки відіграли значну роль у створенні та розширенні бібліотечної мережі Поділля. Робота щодо їх створення в певній мірі контролювалася з'їздами духовенства, єпархіальним керівництвом та різного роду правилами. На жаль фонди цих бібліотек були нечисленними та одноманітними.

Список використаних джерел:

1. Державний архів Хмельницької області, ф. 315 Подільська духовна консисторія, оп. 1 (1795–1869), спр. 392. Рапорти благочинного 3-го округу Балтського повіту священика Слотвинського по донесенню в консисторію списку церковних книг і списки їх за 1852 р. (5.XI.1852), 34 арк.
2. Там само, спр. 393. Рапорти благочинних Балтського повіту про представлення списків книг, записи церковної служби. Списки книг за 1852 р. (31.X.1852), 27 арк.
3. Там само, спр. 394. Рапорти благочинного Ушицького повіту про представлення списків книг, записи церковної служби. Списки за 1852 р. (17.VII.1852), 13 арк.
4. Там само, спр. 1034. Про прохання благочинних про утворення при церквах бібліотек (3.01.1868–22.IX.1869), 127 арк.
5. Айвазян О.Б. Бібліотеки Подільської єпархії наприкінці XIX – на початку XX ст. / О.Б. Айвазян // Освіта, наука і культура на Поділлі : зб. наук. праць. – Кам'янець-Подільський : Оіом, 2010. – Т. 16. – С. 51–63.
6. Извлечение из всеподданейшего отчета обер прокурора святейшего синода за 1869 год // Подольские епархиальные ведомости (далі – ПЕВ). – 1871. – 15 ав. (№ 16). – С. 393–410.
7. Каталог книг, наиболее необходимых для церковных библиотек при каждой приходской церкви // ПЕВ. – 1879. – 15 апр. (№8). – С. 280–289.
8. Краткие статистические сведения о Подольской епархии за 1896–1897 годы // ПЕВ. – 1898. – 10 янв. (№2). – С. 42–48.

9. П.В. Начало окружной библиотеки в Подольской епархии / П.В. Начало // ПЕВ. – 1862. – 8 нояб. (№24). – С. 843–845.
10. Прокопчук В.С. Библиотеки Хмельниччины: від заснування – до наших днів / В.С. Прокопчук // Освіта, наука і культура на Поділлі : зб. наук. пр. – Кам'янець-Подільський : Оіом, 2009. – Т. 14. – С. 3–39.
11. Троицкий П.О. О благочиннических или окружных библиотеках в Подольской епархии / П.О. Троицкий // Подольские епархиальные ведомости. – 1867. – 15 марта (№6). – С. 167–181.

В статье рассматриваются особенности становления и деятельности окружающих и церковных библиотек Подольской епархии во второй половине XIX – начале XX в.

Ключевые слова: Подольская епархия, духовенство, окружные библиотеки, церковные библиотеки, поступления.

In the article the peculiarities of formation and activities of the district and church libraries Podolsk diocese in the second half of the nineteenth – early twentieth century.

Key words: Podolsk diocese, clergy, county library, church library, revenue.

Отримано: 15.03.2013

УДК 027.6:2–754]:2–773(477.43)

І. О. Старенький,

м. Кам'янець-Подільський

БІБЛІОТЕКИ ДУХОВНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ ПОДІЛЬСЬКОЇ ЄПАРХІЇ І ЇХ РОЛЬ У ЗБЕРЕЖЕННІ ПАМ'ЯТОК ДРУКУ І ПИСЬМА

У статті висвітлюються віхи історії бібліотек духовних навчальних закладів Подільської єпархії і, насамперед, бібліотеки Подільської духовної семінарії, процес комплектації їхніх фондів та роль у збереженні пам'яток друку і письма.

Ключові слова: бібліотека, фонди, надходження, Подільська єпархія, духовні навчальні заклади, Подільська духовна семінарія, пам'ятки.

Роль і місце бібліотек духовних навчальних закладів Подільської єпархії в концентрації та охороні пам'яток друку і письма частково висвітлена в працях В.С. Прокопчука [15; 16], О.Б. Айвазян [8; 9] та ін. Мета цієї статті – висвітлити діяльність бібліотек духовних навчальних закладів Подільської єпархії, насамперед, – бібліотеки Подільської духовної семінарії, їх роль у збереженні і популяризації пам'яток друку та письма в XIX – на початку XX ст.

Центральне місце серед духовних навчальних закладів Поділля займала бібліотека Подільської духовної семінарії – одна з найдавніших в єпархії. Вона поділялася на фундаментальну та учнівську. З часу заснування в семінарії діяло три учнівських бібліотеки: окремо для учнів першого та другого класів, для учнів третього і четвертого класів та книгозбірня учнів п'ятого і шостого класів. Їх фонд складала книги згідно дисциплін, які вивчалися учнями. Розподіл книг між цими бібліотеками був приблизно рівний. Так, на 1880 рік бібліотека першого та другого класів мала 599 томів (356 назв), третього та четвертого класів – 605 томів (340 назв), п'ятого та шостого класів – 672 томи (339 назв) [11, с.290].